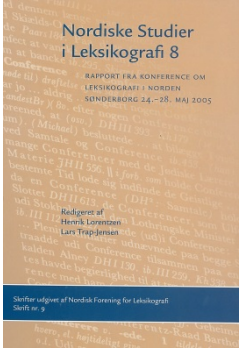


NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Geografiske hol i ei nasjonal ordbok – om geografisk representasjon av kjeldene i Norsk Ordbok	
Forfatter:	Knut E. Karlsen	
Kilde:	Nordiska Studier i Leksikografi 8, 2006, s. 185-198 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Geografiske hol i ei nasjonal ordbok – om geografisk representasjon av kjeldene i Norsk Ordbok

Geographical holes in a national dictionary – about geographical representation of the sources in Norsk Ordbok. Norsk Ordbok covers both the written language 'nynorsk' and the spoken language in Norway. As a national dictionary, there is a demand for geographical representation when it comes to the spoken language. Nevertheless this survey shows that the spoken language in the northern part of Northern Norway and in most cities, is very poorly documented. The main reason for this seems to be a heritage from an earlier neogrammatical influenced linguistic tradition which was characterised by studies with Old Norse as one comparative component. Little attention was paid to dialects which were a product of language contact, which is the case for both the dialects in the northern part of Northern Norway and in the cities until late in the 1970's. Norsk Ordbok was organised as a project i 2002 and there is now some effort put in balancing the source material with a view to geographical representation.

1. Innleiing

For ein som ikkje er kjend med den norske språksituasjonen, kan kanskje tittelen på denne artikkelen verke overraskande. I mange land er normalsituasjonen at eit nasjonalt ordboksverk beskriv skriftspråket som igjen ligg nært opp til standardtalemålet i det økonomiske og politiske sentrumet, oftast hovudstadsområdet. I eit slikt perspektiv er det merkeleg å snakke om geografiske hol, fordi alle område utanfor dette sentrumet på sett og vis representerer eit einaste stort hol. Norsk Ordbok (NO) er ikkje eit slikt ordboksverk. Tvert imot skal verket – når det gjeld talespråket – dekkje varietetane i heile landet. Derfor kan det likevel ha noko for seg å undersøkje den geografiske fordelinga av kjeldene i NO.

NO har undertittelen *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Verket har altså eit todelt mål. Det skal gje ei uttømmende vitskapleg framstilling av ordtilfanget i dei *norske dialektane* frå 1600-talet til i dag og av det *nynorske skriftmålet*. For den som kjenner den norske språkhistoria og veit at det nynorske skriftmålet byggjer direkte på talemåla rundt om i landet, er denne kombinasjonen ikkje så overraskande, men han gjer NO unik, iallfall i europeisk samanheng. Ordbøker som beskriv eit talemål (dialektordbøker), er ikkje noko ukjent fenomen i andre språksamfunn, men at talemålsmaterialet får plass ved sida av skriftmålet i eitt og same verk, er uvanleg. Dette faktumet seier òg noko om statusen talemåla har i Noreg.

Med "det norske folkemålet" må ein forstå norsk talemål, altså dei norske dialektane. Samtidig er ordboka òg ei nasjonal ordbok, det vil mellom anna seie at ho

skal dekkje det norske talespråket i *heile* landet. Dette kravet til geografisk representativitet blir understreka i fleire presentasjonar av ordboka. Til dømes går det fram i ei tidleg utgreiing om det første faglege opplegget for ordboka at ”maalet for Norsk Ordbok maa – sjølvsgt – vera aa faa samlarar i arbeid i kvar einaste norsk bygd og by, helst fleire paa kvar stad” (Skard 1932:21).

2. Geografiske fordeling av målførekjeldene

2.1. Oversyn

For å få eit bilete av den geografiske fordelinga av målførekjeldene i NO har eg gått inn i seteldatabasen og søkt fram setlane fylke for fylke og så fordelt setlane etter dagens kommuneinndeling for å kunne visualisere fordelinga ved hjelp av eit kartprogram. Setelarkivet til NO inneheld totalt om lag 3,2 millionar setlar (som også er digitaliserte og kan hentast fram som faksimilar). Oppteljinga viser at av desse er det om lag 660 000 målføresetlar, det vil seie lappar med dialektopplysningar som kan heimfestast til eit geografisk område. Resten av setlane er litterære setlar med ekserpt frå skriftlege kjelder. I tillegg kjem materialet frå Trønderordboka, som utgjer om lag 150 000 setlar fordelte på trøndelagsfylka og Møre og Romsdal.

Å lage eit oversyn over geografisk fordeling er i seg sjølv eit omstendeleg arbeid fordi NO byggjer på kommuneinndelinga slik ho var rundt 1950, og ho skil seg frå inndelinga i dag fordi mange kommunar er slått saman etter den tid. Dessutan er mange setlar dessverre feil merkte med fleire enn eitt kommunenamn, men dette er langt på veg korrigert ved stikkprøver av setlar frå kvar geografisk eining og utluking av systematiske feil som oppstår fordi ein heimelsperson er registrert med galne geografiske opplysningar i høve til det som står på setlane. Ein del setlar er merkte med geografiske einingar større enn kommune (på landområde som omfattar delar av eitt eller fleire fylke), og slike setlar er fordelte på kommune etter opplysningar på setelen. Ei tredje feilkjelde er at ein (god) del litterære setlar også er merkte med geografisk eining (oftast med heimkommunen til personen som har ekserpert boka) utan at ekserpisten har ført på målføreopplysningar på setelen. I tillegg inngår ei rekkje både publiserte og upubliserte ordsamlingar frå ulike kommunar i materialgrunnlaget til NO. Setlar frå desse ordsamlingane er i hovudsak ikke merkte med områdenamn, og kjem såleis ikke med når ein søker på geografiske område. Det vil med andre ord seie at NO rår over noko meir informasjon om målføra enn det som kjem fram på dei 660 000 målføresetlane i basen. Ei anna kjelde til informasjon om målføra som ikke er teken med i dette oversynet, er ein synopsis (Norsk dialektatlas) som (i hovudsak) inneheld informasjon om bøyning og uttale av ein del utvalde ord heilt ned på kommunenivå.

Desse forholda har gjort at det har vore eit tidkrevjande og vanskeleg arbeid å få ei påliteleg oversikt over den geografiske spreinga på kjeldene til NO, men sjølv om det framleis finst feil i materialet kartet byggjer på, gjev det etter mitt syn eit

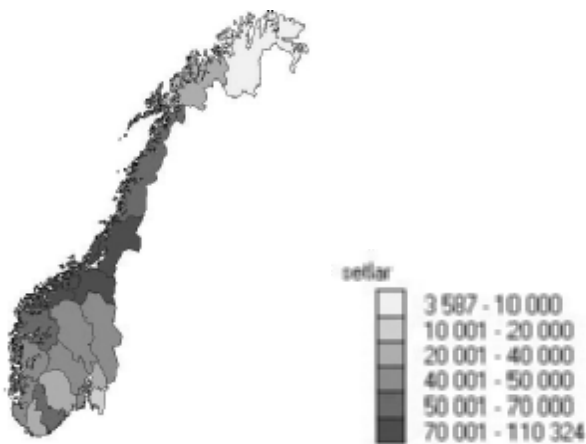
tilstrekkjeleg godt bilete av situasjonen.

Det optimale ville vere å presentere tala i eit kart med den kommuneinndelinga som gjaldt rundt 1950, men eit slikt kartprogram er ikkje tilgjengeleg. Ein konsekvens av dette er særleg at tala for tidlegare reine bykommunar blir noko tilslørte, fordi bykommunane i dag oftast omfattar område utanfor bygrensa.

2.2. *Kva viser materialet?*

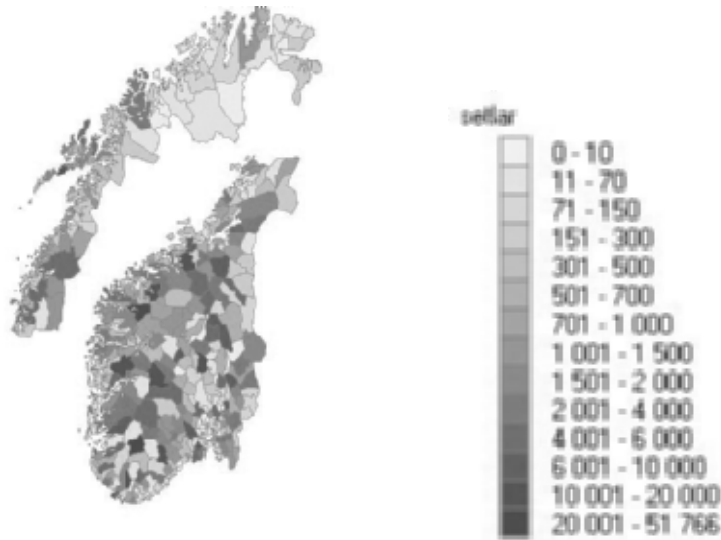
Oversikta i figur 1 viser at det nordlegaste fylket, Finnmark, har svært få kjelder. Dette er ikkje overraskande. Andre har peikt på den same mangelen tidlegare, mellom anna Jenstad (2005:224), som hevdar at av dei rundt 1000 frivillige medarbeidarane som har sendt inn målføretilfang til NO, er det truleg berre ein eller to aktive frå det nordlegaste fylket i landet. Talmaterialet underbyggjer denne påstanden, og samtidig får ein talfesta korleis underlagsmaterialet til NO fordeler seg geografisk. Ein kan òg merke seg det låge talet for hovudstadsfylket Oslo.

Grunnlagsmaterialet viser at Finnmark utmerkar seg ved å ha berre 3 587 setlar (0,43 %) (fordelte på 19 kommunar), mens gjennomsnittstalet for alle 19 fylke i landet er 43 932 setlar (5,26 %). Denne tendensen kjem òg til syne i kommuneoversikta (jf. figur 2), og i tillegg kan ein der sjå at det finst få setlar frå kommunane i Nord-Troms. Nord-Troms og Finnmark utgjer dermed eit samanhengande område med svært lite målføretilfang.



Figur 1. *Målføresetlar fordelt etter fylke*¹
(Kartgrunnlag: Statens kartverk)

¹ Oversikta inkluderer òg setlar frå Trønderordboka (om lag 150 000 setlar jamt fordelt på fylka Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal).



Figur 2. Målføresetlar fordelt etter kommune (Kartgrunnlag: Statens kartverk)

Eit avgjerande spørsmål når ein ser på landet under eitt, er om fordelinga er heilt arbitrær, eller om det kan vere ideologiske eller andre årsaker til ubalansen. Ein kan utan tvil slå fast at det er eit visst innslag av slump med omsyn til spreininga på kjeldematerialet som både kan ha årsak i sjølve prosessen for å rekruttere informantar og manglande interesse for prosjektet i enkelte kommunar.² Det finst fleire andre kommunar i landet som har få eller ingen setlar, men altså ingen større samanhengande område, som tilfellet er lengst nord i landet. Med unntak av at ein del bykommunar har få setlar, til dømes langs sørlandskysten, er det vanskeleg å sjå noko system blant dei andre kommunane som har få setlar. Desse lyse flekkene på kartet kan vanskeleg forklarast som anna enn tilfeldigheter. Derimot kan den gjennomgåande tendensen med få setlar i Nord-Troms og Finnmark knapt vere tilfeldig.

3. Moglege årsaker til den geografiske ubalansen

NO må sjåast i samanheng med og kanskje også som eit framhald av ordbøkene til Ivar Aasen (*Ordbog over det norske Folkesprog* (1850) og *Norsk Ordbog* (1873)) og Hans Ross (*Norsk Ordbog. Tillæg til Norsk Ordbog af Ivar Aasen* (1895)). Desse verka, og ikkje minst den lingvistiske tradisjonen som var rådande i samtida, spelar ei viktig rolle i denne samanhengen. Som dialektordbok har NO hittil vore sterkt

² Det finst lite informasjon med omsyn til rekrutteringa av informantar til Norsk Ordbok.

påverka av den tradisjonen som prega norsk målføregransking frå midten av 1800-talet til langt inn på 1970-talet (Vikør 1997:8), det vil seie den tradisjonelle dialektologien med si djupe forankring i junggrammatikken. Jahr (1996) lanserer omgrepet ”nynorsk språkforskning” og i det legg han

den forskningsaktiviteten som med forankring i målreisingsideologien til Ivar Aasen tok sikte på å beskrive norsk språk historisk, dialektologisk og som skriftnorm, uten at det blei tatt noe som helst hensyn til at det også fantes en muntlig og skriftlig riksmål/bokmåls-tradisjon i landet. Denne tradisjonen representerte, som et klart resultat av språkkontakt i dansketida, ”dansk” språk i Norge, og skulle derfor overhodet ikke tas hensyn til i beskrivelsen av norsk (Jahr 1996:89).

Ein la vekt på den beskrivande, historiske og samanliknande dimensjonen og knytte synsmåtane uløseleg til språkhistoria. Blant mange forskarar i nordisk språkvitskap i Noreg gav denne teoretiske forankringa seg utslag i ei leiting etter samanhengen mellom gammalnorsk og dialektane i samtida, mellom dialektane og til dels også etter samanhengen mellom dialektane og nynorsk skriftmål (Jahr 1996:97).

Ei slik forståingsramme må sjåast i samband med nasjonsbyggingstanken og den sterke ideologiske funksjonen som norsk dialektologi har hatt frå Aasens tid og framover. For ein ny nasjon blei det å få eit *eige* skriftspråk eit svært viktig prosjekt. Ein sjølvstendig nasjon måtte ha eit eige sjølvstendig skriftspråk; språket blei dermed eitt av dei viktigaste nasjonalsymbola. Etter unionsoppløysninga i 1814 var skriftspråket plutselig utanlandsk, og i nasjonalromantisk ånd byrja Aasen arbeidet med å knyte band tilbake gjennom det som har blitt kalla 400-årsnatta (eller den dansk-norske parentesen i norsk historie!) til tida før unionen. Aasen viste gjennom arbeidet sitt at språket som blei talt av bøndene omkring i landet, var utvikla direkte frå gammalnorsk uavhengig av dansk. I programskriftet ”Om vort Skriftsprog” omtaler Aasen dette som ”denne kostelige Skat fra Fortiden, som vore Forfædre gjennem alle sine Trængsler have troligen bevaret og overladt til os som en hellig Arv” (Aasen 1909:3). Med andre ord leverte Aasen språklege prov på at dansketida verkeleg var ein parentes i norsk historie (Jahr 1989:14). Sjølv om nasjonsbygging og nasjonalromantikk her er løfta fram som viktige fødselshjelparar for Aasens prosjekt, vil det ikkje seie at det ikkje finst andre føresetnader og forklaringar. Aasens arbeid må òg sjåast i samanheng med opplysningsidealet frå 1700-talet som igjen heng saman med ønske og vilje til ei sterkare demokratisering utover på 1800-talet (jf. Apelseth 1996).

Områda lengst nord i Noreg var busett av samar lenge før noko germansk-talande folkeslag slo seg ned så langt nord. Norsk busetnad går truleg ikkje lenger tilbake enn til 1200-talet. I tillegg til norsk- og samisk-talande folkegrupper var det på 1700- og 1800-talet stor finsk innvandring til Nord-Troms og Finnmark. Med andre ord har dette samfunnet vore fleirspråkleg lenge før omgrepet blei aktualisert med

innvandring frå ikkje-vestlege land for nokre tiår sidan. Dette forholdet gjer at talemålsgrunnlaget i Nord-Troms og Finnmark er eit anna enn i resten av landet. Ved gjensidig kontakt mellom desse språka har det norske talemålet i dette området teke opp i seg drag frå dei andre involverte språka både når det gjeld fonologi, morfologi og syntaks.

Dermed var det ikkje i Nord-Troms og Finnmark ein venta å finne dei banda som kunne dokumentere linjene tilbake til gammalnorsk tid. Dette synet på nordnorsk talemål kan sporast fleire stader hos Aasen. I eit brev til vitenskapselskapet i Trondheim i 1845 uttalte han m.a.: ”Thi hvad Dialekten i Nordlandene angaar, da maa det antages at denne er af mindre Vigtighed” (1957:121). Men i 1851 reiste Aasen så langt nord som til Tromsø, og i eit brev til C.R. Unger skriv han dette:

der [blev] dog endda et ikke ubetydeligt Bidrag til Ordbogen; [...] De fleste av disse Ord ere fra Lofoten [...] Nordenfor Lofoten er der, saavidt jeg nu kan skjønne, intet at udrette i Sprogveien, da Indbyggerne for en meget stor Deel bestaae af indflyttede Folk, og Sproget i det Hele har megen lighed med det Trondhjemske (Aasen 1957:209).

Det ser ut til at Aasen tydelegvis modererer oppfatninga si av nordnorsk mål etter to reiser i landsdelen (han besøkte Helgeland i 1846), og i eit brev frå 1861 (Aasen 1957:386) gjev han uttrykk for at han ville reise nordover igjen, men denne reisa blei det ikkje noko av.

Også Ross deler Aasens syn på dei nordnorske dialektane og viser i fortalen i ordboka si til Aasen når han uttaler at ”Egnene nordenfor Trondhjem synes at have lidet eller fattigt Ordforraad, idet de mangle en Deel af de Ord, som ere nogenlunde almindelige i andre Dele af landet (Norsk Gramatik 356³)” (Ross 1971:XI). Dermed slår han alt mål nord for Trondheim saman med ”det Trondhjemske”.

Ein kan nok seie at Aasen og Ross hadde avgrensa kunnskapar om nordnorsk mål, ikkje minst om nordleg nordnorsk, men i lys av forskingsprogrammet hans var det heller ikkje nødvendig å skaffe meir informasjon om språket lenger nord. Ein slik innsats ville frå Aasens ståstad ikkje svare seg fordi han der neppe ville finne band tilbake til gammalnorsk.

Likevel kan ein merke seg det Aasen skriv i fortalen til *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850): ”der er saaledes adskillige Egne, hvori der endnu kunde være meget at samle” (s. 4), og vidare: ”Samlingen i det Hele kan altsaa ikke endnu ansees som fuldstændig” (s. 5).

Og det skulde være ønskeligt, om Flere vilde bidrage hertil, da man her vel kan sige, at Een kan ikke gjøre Alt. Efter nogen Tids Forløb kunde der saaledes udgives en Samling af Tillæg til denne Bog, og hertil burde man da have saa meget som muligt samlet fra forskjellige Egne og især fra de Distrikter som hidtil ere komne mindst i Betragtning (s. 15).

³ Denne tilvisinga som Ross gjev til Aasen, stemmer ikkje.

Ein legg merke til at Aasen sjølv såg veikskapane ved ordboka, særleg når det gjeld den geografiske balanseringa, og oppmodinga hans om at andre må ta opp arbeidet etter han.

Både Aasen og Ross ser behovet for at ordboksverket må bearbeidast og oppdaterast dersom det skal kunne forsvare sin plass som (i den grad det er mogleg) uttømmande diakron og synkron ordbok over det norske språket slik det kjem til uttrykk i alle delane av landet. Det må likevel understrekast at også i nordnorsk er det ord som høyrer til "det nationale Ordforraad" som Aasen er oppteken av, sjølv om han i nokon grad har teke med "endeel fremmede Ord, som ikke godt kunde udelates, da deres Brug i Landet er mere almindelig og tildeels ogsaa noget gammel" (Aasen 1873:7). I eit slikt perspektiv blir det stabile språket til eldre informantar med einsarta ordformer frå dei dialektområda i landet som ligg nærast gammalnorsk, mest interessant (Karlsen 1998:33). Derfor kan t.d. Ross fint kvalitetsvurdere dialektane slik han gjer i fortalen til ordboka si. Han snakkar om "gode Dialekter" (s. XVI) (t.d. store delar av Agder) og "ganske gode Maal" (s. XVIII) (t.d. Sunnmøre og Nordfjord). Sjølv om ikkje Ross går så langt, ville døme på mindre gode mål vere dialektar som ikkje i så stor grad kviler på det gammalnorske opphavet.

Dei norske dialektane i Nord-Troms og Finnmark kan sjåast som dei yngste og mest nyutvikla av dei norske dialektane (Bull 1994:236), men som mange språkkontaktprodukt, har desse dialektane lett for å bli stigmatiserte, ikkje minst fordi det er norsk som har hatt høgast sosial status av dei tre involverte språka. Målføre som er resultat av språkkontakt, blei heller ikkje vurderte som interessante (nok) innanfor Aasens språkprogram, trass i unntaket han gjorde for ein viss type lånord og sjølv om han i nokon monn reviderte synet sitt på dei nordnorske dialektane. Nyare forskningstradisjonar, særleg sosiolingvistikken (og med den også språkkontaktstudiet), der språkvariasjon og språkendring (ofte blant yngre språkbrukarar) blir sjølve forskingsobjektet, gjorde det interessant å studere nordleg nordnorsk :

De norske dialektene som historisk sett relativt nylig var utvikla i tidligere samisk- og kvensk/finsk-talende bygder, og som tidligere var blitt fullstendig ignorert av dialektologene, blei nå vurderte som spesielt viktige og interessante (Jahr 1996:95).

Men innanfor leksikografien har forskingsobjektet ikkje endra seg vesentleg. Vikør (1997:8) understrekar at denne tendensen nok også gjeld for NO, og dette arbeidet underbyggjer denne påstanden. Synsmåtane som prega den tradisjonelle dialektologien, har blitt ført vidare heilt fram til moderne tid først og fremst ved at ein ikkje på eit tidlegare tidspunkt har intensivert innsatsen for å balansere kjeldene betre med omsyn til geografi.

4. Kva kan gå tapt dersom hola ikkje blir tetta?

4.1. Ord av norsk opphav

4.1.1. Ord som berre er registrerte i (nordleg) nordnorsk

Etter at redaksjonen dei siste åra har intensivert arbeidet med å dekkje dialektane i Nord-Troms og Finnmark betre, er det i dag mogleg å finne mange døme på ord som berre er registrerte i denne landsdelen:

- mellomberr* adj 'glipe med bar hud (mellom skjorte og bukse)' (Nordland, Troms)
- månestav* m 'atterskin frå månen i vatn med form som ei loddrett stripe' (Skjervøy)
- svartseglar* m 'svart seglskute som seglar i lufta, og varslar ulykke' (Lebesby)
- utskjersfjøre* f 'serskilt lågt lågvatn (fjøre)' (Lofoten)

4.1.2. Allereie registrerte ord får utvida tyding eller utbreiingsområde

surka f ('sats (for produksjon av heimbrent)') (Vardø)

Ordet er ikkje tidlegare belagt i denne tydinga i arkiva til Norsk Ordbok. (Det næraste ein kjem er tydinga 'sur væske' frå Malangen i Midt-Troms).

jårr n ('tullprat; surr av mange stemmer samstundes')

Ordet var tidlegare berre registrert i Midt-Troms, men etter at nytt materiale frå nordleg nordnorsk er lagt inn, kan utbreiingsområdet utvidast til også å omfatte Vardø i Finnmark.

klenning m (> klining) 'oppbløytt og samanrulla flatbrød med lever'

Den vanlege tydinga av dette ordet er 'flatbrød eller lefse påklint smør o.a.', men har i delar av Nord-Noreg (Senja, Vesterålen) fått ei meir spesialisert tyding.

Ein opplagt fare ved at talemålsmaterialet frå den nordlegaste delen av Nord-Noreg er sterkt underrepresentert, er at ein ikkje får noko inntrykk av kva for ord av gamalnorsk opphav som er vanleg i desse talemåla.

Det er karakteristisk at fleire av dei nemnde orda er henta frå sjø- og kystverksemd. Dette kan ein sjå i samanheng med at fiske og fangst tradisjonelt har vore dei viktigaste næringsvegane i Nord-Noreg, mens bondekulturen, som var berar av språkarven innanfor Aasens prosjekt, ikkje har stått så sterkt i nord. Ei vektlegging av bondekulturen vil med andre ord også slå negativt ut for målføretilfang frå Nord-Noreg.

4.2. Lån og interferens frå samisk og finsk

Ein del ord frå samisk og finsk er komne inn i det norske ordtilfanget og blir i dag oppfatta som ein meir eller mindre naturleg del av standardspråket og finst som oppslagsord i mange ordbøker. Døme på slike ord frå samisk er *joik* ('song eller resitasjon til melodiskala'), *kommag* ('sommarfottøy utan hæl av hårlaust reinskinn'), *pesk* ('kufte av reinskinn'). Velkjende lånnord frå finsk er til dømes *komse*

(‘transportabel vogge’), *sauna* (‘badstove’) og *sisu* (‘innsatsvilje, tæl’). Alle desse orda er belagde i arkivet til Norsk Ordbok og er, eller vil bli, redigerte.

I tillegg til desse orda har Norsk Ordbok med nokre ord av samisk opphav som nok ikkje er like vanlege i allmennspråket. Dette er to døme frå bind 3, og det finst truleg fleire:

gaim(i) m [frå samisk *gaibmi*] namnebror (Malangen, Karlsøy): *han gaimi* namnebror min (Malangen) / *Emil gaim* namnebror til ein meir kjend Emil (Karlsøy).

gaisse m [frå samisk *gais(s)a*] høg, kvass fjelltopp, serl i namnet på fjellrekka *Gaissane* i Finnmark.

Med andre ord finst det spreidde døme på lånord frå finsk-ugrisk i NO utover dei som er blitt vanlege i standardordbøker.

Eit anna nokså vanleg finsk lånord er *bjekso* (‘høg lærstøvel med opphøgd tupp framme’), men det er ikkje teke med i Norsk Ordbok, sjølv om det er registrert i setelarkivet.

Uttrykket *gå (i) gaiiken* (‘bli øydelagt, gå i stykke’) frå finsk *gaiikki* er notert frå Sør-Varanger, men ordet er registrert så seint at det ikkje blei redigert i bind 3. (Uttrykket er vanleg i Nord-Troms og Finnmark.)

Språkkontakt kan òg gje seg utslag i interferens på syntaktisk plan. Det vanlege ordstillingsmønsteret i norsk er at det finitte verbet kjem som ledd nummer to i spørjesetningar innleidd av kv-ord (V2-regelen). Fleire dialektar i Nord-Troms og Finnmark kan oppvise brot på dette mønsteret ved at det finitte verbet kjem på tredje plass i spørjesetningar innleidd av kv-ord. Desse døma frå Tana (i Finnmark) illustrerer nettopp dette fenomenet: *kor du ska?* (‘kor/kvar skal du?’), *ka klokka e?* (‘kva er klokka?’). Sjølv om denne ordstillinga er mogleg også i andre norske dialektar, har fleire forskarar forklart denne ordstillinga med interferens frå samisk og/eller finsk (der slik ordstilling er fullt mogleg), iallfall når det gjeld nordleg nordnorsk (jf. t.d. Nilsen 1996). Dette er døme på eit lingvistisk interessant fenomen som kan relaterast til kontakten mellom norsk, samisk og finsk, og det ville vere svært synd om det ikkje kjem med døme på slik språkbruk i Norsk Ordbok.

4.3. *Russenorsk*

Finnmark har felles grense med Russland, og fram til revolusjonen i 1917 var det i fleire hundreår livleg handelssamkvem med Nordvest-Russland, den såkalla pomorhandelen. Russiske fartøy gjesta hamner langs kysten av Finnmark og Troms for å selje mjøl og kjøpe fisk. Behovet for eit kommunikasjonsmiddel førte til utviklinga av pidginspråket russenorsk, og det finst framleis reminisensar av denne kontakten i språket. Det er rapportert ein del lånord frå russenorsk i norsken heilt fram til vår tid som til dømes *prennek* (russeno *prennik* ‘småkake’) (kjent frå Sør-

Senja, Andørja, Lenvik), *spræke* ('prate, slarve, snakke om laust og fast') (òg subst: "slå av ein spræk") (kjent frå Lenvik) og *kludde* (russeno *kludi* 'jule opp') (kjent frå Lenvik og Senja) (Broch og Jahr 1984:88ff). Ingen av desse orda er registrerte i arkivet til Norsk Ordbok.

Substantivet *balldúska* f. ("kveite") (russeno *balduska*) er kjent frå fleire stader i Nord-Noreg (Nesna, Senja, Hillesøy). Ordet er òg komme med i NO under den normerte forma *ballduske* med tydinga 'godnamn på kveite'. Men ordet har fått galen etymologi ved at det er vist til ball < norr. *bqllr*. Ein av informantane gjev også opp spesialtydinga 'tøvete jente, mindre evnerik kvinne' (frå Hillesøy), utan at denne tydinga er komen med i NO. Broch og Jahr (1984:88) meiner at russisk *boltuska* subst ('pratsam kvinne') må liggje til grunn for denne siste tydinga.

Verbet *kråle* (russeno *kralom* 'stele') er registrert i denne tydinga med fleire setlar i arkivet til NO frå fleire stader i Nord-Noreg (men er enno ikkje redigert). Det er interessant at denne tydinga også er med i Carl Richard Ungers *Norske Dialekt-Ord udtagne af en Reisendes Optegnelser* (1844). Unger har tydinga frå så langt sør som Inderøy i Nord-Trøndelag.

Eit anna lånord frå russenorsk er adjektivet *bålsa* ('svær'). Broch og Jahr (1984) har ordet frå Vesterålen. I NO finst adjektivet *bolsut* med tydinga 'tjukk, klumput, lite nett'. Grunnlaget for denne ordartikkelen er ein setel frå Trondenes. Etymologien er ikkje gjeven opp i NO, men truleg er det snakk om eit lån frå russenorsk.

Maskulinet *starúrk* (russeno *starik* 'gamling') er kjent frå Borge i Lofoten og Levanger i Nord-Trøndelag. Broch (1984) meiner sisteleddet er overført frå *skurk* (m) i same tyding. I arkivet til NO er ordet *starruk* (m) registrert i Rennebu og Meldal i Sør-Trøndelag med tydinga 'gammal (ugift) mann'. På setelen frå Meldal er det vist til *Ordbog over det danske Sprog* som har ordet *starut* (m) med tydinga 'merkeleg, sjuskete eller upåliteleg person'. Etymologien er usikker ifølgje ODS, men det er vist til polsk *staruch* ('gammal mann'). Det er nok meir rimeleg at ordet er lånt inn i nordnorsk og trøndsk gjennom russenorsk enn at det er kome gjennom dansk (jf. tydingsendringa og slektskapen mellom polsk og russisk).

Eit anna døme på språkkontakt med Russland er substantivet *katank(a)* m ('filtstøvlar, luggar') som er registrert i arkivet til NO fleire stader frå Troms og Finnmark. Ordet finst i ei rad variantar i nordrussiske dialektar og er lånt inn i forma *kátanka* f (*Språknytt* 1987 nr. 3:16). Om det kjem direkte frå russisk eller om det har komme gjennom russenorsk, er noko usikkert. Ordet vil venteleg bli redigert.

Etter denne gjennomgangen legg ein merke til at ingen av dei russenorske lånorda som er komne med i NO, har (riktig) etymologi.

4.4. Kjeldemateriale frå bymål

Oversikta i tabell 1 viser at tala for dei reine bykommunane (slik grensene var rundt 1950) gjennomgåande er svært låge. Gjennomsnittstalet for alle bykommunane i

landet er 394 setlar, mens gjennomsnittstalet for landkommunane er 1203 setlar. Når det gjeld bykommunane, dreg dei 5 byane med flest setlar, Stavanger, Oslo, Bergen, Kristiansand og Arendal, gjennomsnittet monaleg opp med mange setlar. Tek ein omsyn til folketalet i byane (sjølv rundt 1950), blir misforholdet mellom bykommunar og landkommunar endå klarare.

Bykommune	Setlar ⁴
Stavanger	9371
Oslo	5003
Bergen	4340
Kristiansand	2675
Arendal	2062
Trondheim	411 ⁵
Tromsø	248
Sarpsborg	193
Porsgrunn	157
Skien	39
Sandnes	35
Larvik	24
Fredrikstad	8
Ålesund	5
Bodø	5
Drammen	3
Haugesund	2
Sandefjord	1
Moss	1
Halden	1
Tønsberg	0
Hamar	0

Tabell 1. *Oversikta viser talet på setlar i byar med meir enn 20 000 innbyggjarar (per 1.1.2004)*

Det klaraste dømet på denne veikskapen ved materialet er dei få belegga frå hovudstadskommunen Oslo (som òg er eige fylke). Kommunen har om lag 530 000 innbyggjarar, eller rundt 12 prosent av folketalet i landet, men berre vel 5 000 setlar (0,60 %) i arkivet viser døme på språkbruk frå hovudstaden. Innvandringa dei siste tiåra frå ikkje-vestlege land har, særleg i hovudstaden, ført til eit nytt kontaktpro-

⁴ Denne oversikta inkluderer òg setlar frå målføresamlingar i basen som ikkje er merkte med geografisk område.

⁵ Dette talet inkluderer òg grunnlagsmaterialet for Trønderordboka, dei såkalla trønderetlane.

dukt, den såkalla kebabnorsken. Denne (eller desse) varietet(-ane) veit vi enno ikkje så mykje om, men det er samla ein del leksikalsk materiale, t.d. Aasheim (1995) og Østbye (2005).

Også dette forholdet må sjåast i lys av det språksynet som rådde innanfor den tradisjonelle dialektologien. Målet i byane blei ikkje oppfatta som målføre av Aasen og samtida hans. Dei var for påverka av riksmål/bokmål til at dei blei vurderte som interessante for språkforskarar som leita etter samanhengen med gammalnorsk. Aasen karakteriserer måla i byane som ein ”mellemart af Norsk og Dansk” (1957: 111) (Den same merkelappen får også språket til ”conditionerede Folk paa Landet”). At det i byane ofte fanst både eit ”folkemål” og ”eit høgare talemål”, var det lite medvit om i Aasens samtid. Denne distinksjonen kom først klart fram med bymålsstudiane utover på 1900-talet (jf. Larsen (1907), Larsen og Stoltz (1912) og Berntsen og Larsen (1925)). Tendensen når det gjeld bymåla, ser ut til å vere den same som for nordleg nordnorsk. Bymåla og nordleg nordnorsk er begge eit produkt av språkkontakt, og dei har på mange måtar lidd felles skjebne. Sjølv om bymål i større grad enn nordleg nordnorsk blei emne for talemålsforskinga utover på 1900-talet, ser det ikkje ut til at det auka fokuset på bymål, har slått like sterkt gjennom i leksikografi-en. I alle fall må ein karakterisere NO som tradisjonell med omsyn til dette.

5. Kva har blitt gjort dei siste åra for å betre situasjonen?

Særleg etter at Norsk Ordbok blei gjort om til prosjektet Norsk Ordbok 2014 i 2002, har det skjedd ein del når det gjeld å styrkje målføre kjeldene frå den nordlegaste delen av Noreg. Resultatet for Nord-Troms og Finnmark hadde nok vore enda lågare om oppteljinga hadde skjedd for tre år sidan eller tidlegare, for ein god del av dei setlane som finst i dag, er nyregistreringar som har kome til etter 2002.⁶

Generelt er det no eit større fokus på å få kjeldemateriale som er betre geografisk balansert, samtidig som enkelte redaktørar har skaffa til veges og lagt inn materiale frå dei nordlegaste fylka i basen til NO. Den språklege interessa blant lekfolk er stor, og privatpersonar, lag og foreiningar rundt om i landet gjev jamleg ut lokale målføresamlingar. Mange av desse kjem inn til redaksjonen i NO, og i arbeidet med å leggje desse samlingane inn i basen til NO, har prosjektet prioritert samlingar frå Nord-Noreg.

Ei rad nyttilsetjingar dei siste åra har ført til ei samansetjing av redaksjonen med betre geografisk spreining enn tilfellet har vore tidlegare. Her, som ofte elles, viser det seg at redaktørar kjenner eit spesielt ansvar for det distriktet der dei høyrer heime. Ein positiv ringverknad av dette har vore større fokus på nordleg nordnorsk.

Sist, men ikkje minst, rår redaksjonen i dag over elektroniske dataverktøy som

⁶ Det var registrert 284 setlar frå Finnmark før nyregistreringa kom i gang.

gjer det mogleg å få eit oversyn over kjeldematerialet også med omsyn til heimfesting. Sjølv om eit slikt oversyn per i dag ikkje kan søkjast fram utan vidare, er det i alle høve enklare i dag enn det ville vore før materialet blei elektronisk tilgjengeleg.

Når det gjeld kjeldetilfanget frå byane, er det ikkje sett inn spesielle tiltak for å betre stoda. Det er sjølvsagt synd, men på mange måtar er dette ein naturleg konsekvens av dei rammene prosjektet NO 2014 arbeider innanfor. Dersom redaksjonen skal innfri produksjonskrava slik at verket blir ferdig til 2014, er det få ressursar som kan setjast av til å utvide kjeldematerialet ordboka byggjer på.

Denne kritiske gjennomgangen av setelarkivet til NO viser at kjeldematerialet ikkje omfattar ”kvar einaste norske bygd og by”. No kan ein nok seie at dette var eit svært pretensiosøst mål som det skulle mykje til for å nå. At det finst hol i eit så omfattande prosjekt som NO kviler på, er i seg sjølv ikkje kritikkverdig, men den systematiske underrepresentasjonen når det gjeld kjelder frå bymåla og måla i Nord-Troms og Finnmark, må likevel karakteriserast som uheldig viss målet er å beskrive norsk talespråk slik det kjem til uttrykk i alle delar av landet.

Trass i den geografiske ubalansen i kjeldene til NO som det er peikt på her, må det likevel understrekast at NO forsvarer plassen sin som det mest altomfattande ordboksverket i Noreg. Ved å kartleggje språkleg praksis og sjå talemålet i samanheng med skriftspråket over tid er NO både eit vitskapleg og kulturhistorisk unikt prosjekt som er med på å fremje ei demokratisk haldning til språk og kultur.

Litteratur

Ordbøker:

Ordbog over det danske sprog. XXI. bind. København: Gyldendalske boghandel. Nordisk forlag 1943.

Norsk Ordbok. Bind 3 flusker-gigla. Oslo: Det Norske Samlaget 1994.

Ross, Hans 1895: *Norsk Ordbog. Tilleg til ”Norsk Ordbog” af Ivar Aasen*. [Ny utgåve 1971. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.]

Trønderordboka. Trondheim: Tapir akademisk forlag 2002.

Unger, Carl Richard 1844: *Norske Dialekt-Ord uddragne af en Reisendes Optegnelser*. [Oslo].

Østbye, Andreas E. 2005: *Kebabnorsk ordbok*. Oslo: Gyldendal.

Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*. [Ny utgåve ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset 2000. Oslo: Det Norske Samlaget.]

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog*. [Ny utgåve ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset 2003. Oslo: Det Norske Samlaget.]

Annan litteratur:

Apelseth, Arne 1996: Ein europear så god som nokon. I: *Syn og Segn 1/96*. Oslo: Det Norske Samlaget, 33-47.

- Berntsen, M. og Amund B. Larsen 1925: *Stavanger bymål*. Oslo: Utgjeven av Bymålslaget. I kommisjon hos Aschehoug.
- Broch, Ingvild og Ernst Håkon Jahr 1984: *Russenorsk – et pidginspråk i Norge*. Tromsøstudier i språkvitenskap III. Oslo: Novus.
- Bull, Tove 1994: Nordnorsk språkvariasjon. I: *Nordnorsk kulturhistorie 2*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 228-239.
- Jahr, Ernst Håkon 1989: *Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Oslo: Novus.
- Jahr, Ernst Håkon 1996: Nynorsk språkforskning – en historisk oversikt. I: Carol Henriksen et al. (eds.). *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: Novus, 84-101.
- Jenstad, Tor Erik 2005: *Norsk Ordbok* som dialektordbok. I: Ruth Vatvedt Fjeld og Dagfinn Worren (red.): *Nordiske studiar i leksikografi 7. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.-24. mai 2003*. Skrifter utgjevne av Nordisk foreining for leksikografi. Skrift nr. 8, 221-227.
- Karlsen, Knut E. 1998: Hallfrid Christiansen – offer for eit manglande paradigmeskifte i nordisk språkvitenskap i Noreg? I: Knut E. Karlsen (red.): *Mål og middel i nordisk språkvitenskap (HBO-rapport 4/1998)*, 29-44.
- Larsen, Amund. B. 1907: *Kristiania bymål: vulgærsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Cammermeyer.
- Larsen, Amund. B. og Gerhard Stoltz 1912: *Bergens bymål*. Kristiania: Utgjeven av Bymålslaget. I kommisjon hos Aschehoug.
- Nilsen, Hilde 1996: *Koffer dæm sir det?: spørresetninger i nordreisadialekten*. Hovudoppgåve i nordisk språk. Universitetet i Tromsø.
- Skard, Sigmund 1932: *Norsk Ordbok. Historie – plan – arbeidsskipnad*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Skjekkeland, Martin 1997: Ivar Aasen i møte med talemålet på Agder. I: Arnold Dalen (red.): *Gransking av norsk mål i hundre år etter Ivar Aasen*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter 3. Trondheim: Tapir Forlag, 105-117.
- Språknytt* 1987: Meldingsblad for Norsk språkråd. Nr. 3.
- Vikør, Lars S. 1997: Innleiing. I: Lars S. Vikør: *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon? Rapport frå eit seminar på Blindern 31. mai 1996*. Universitetet i Oslo, 5-12.
- Aasen, Ivar 1909: Om vort Skriftsprog. I: *Syn og Segn*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1-5.
- Aasen, Ivar 1957: *Brev og dagbøker*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Aasheim, Stine 1995: *”Kebab-norsk”: framandspråkleg påverknad på ungdomsspråket i Oslo*. Hovudoppgåve i nordisk. Universitetet i Oslo.